

РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ЯК ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО ЯВИЩА

Магновський І. Й.

Статтю присвячено дослідженню розвитку конституціоналізму як транснаціонального явища. Зауважено, що категорія «конституціоналізм» є науково-теоретичним і водночас нормативно-правовим відображенням найбільш важливих якісних характеристик реальних суспільних відносин із погляду досягнутого рівня свободи й організації публічної влади в державі, при цьому однією з найскладніших і найсуперечливіших у національному конституційному праві. Підкреслено, що конституціоналізм включає верховенство права, права людини, демократію як влади народу, принцип розподілу влади тощо, які не мають кордонів і є надбаням світового прогресивного співтовариства та відіграють ключову роль у становленні міжнародно-правових стандартів. Указано два основні аспекти транснаціонального виміру конституціоналізму: інтернаціоналізацію конституційного права та конституціоналізацію міжнародного права. Окреслено основні ознаки транснаціоналізації конституціоналізму, серед яких: 1) транснаціональні конституції; 2) транснаціональний судовий діалог та посилання на іноземне або міжнародне право; 3) схожість національних конституцій різноманітних держав. Виділено функції транснаціоналізації конституціоналізму. Науковці виділяють також її функції: 1) менеджмент глобального ринку; 2) заміна абсолютного суверенітету; 3) сприяння численним діалогам, зокрема між різними державами та їхніми інституціями, судовими органами тощо. Подано критеріальні характеристики глобального конституціоналізму, а саме його об'єктний, нормативний, організаційний складники. Констатовано, що конституціоналізм є категорією концептуального характеру виключного міждисциплінарного експериментального підходу, котрий набирає все більше обертів як транснаціональне явище у глобалізованому просторі та постає міжнародно-правовим інструментом регулювання світової спільноти. Транснаціоналізація конституціоналізму - один із ключових чинників в утвердженні міжнародного правопорядку, дотриманні та гарантуванні прав людини й основоположних свобод.

Ключові слова: глобалізація, конституціоналізм, глобальний конституціоналізм, транснаціоналізація конституціоналізму, інтеграція.

Mahnovskiy I. Y. The development of constitutionalism as a transnational phenomenon

The article is devoted to the study of the development of constitutionalism as a transnational phenomenon. It is noted that the category of "constitutionalism" is a scientific-theoretical and at the same time a normative-legal reflection of the most important qualitative characteristics of real social relations in terms of achieved level of freedom and the organization of public power in the state, while one of the most complex and most notes in national constitutional law. It is emphasized that constitutionalism includes the rule of law, human rights, democracy as power of the people, the principle of power distribution, etc, which have no borders and are the property of the world progressive community and play a key role in the establishment of international legal standards. There are two main aspects of transnational dimension of constitutionalism: the internationalization of constitutional law and the constitutionalization of international law. The main features of the transnationalization of constitutionalism are outlined, including: 1) transnational constitutions; 2) transnational judicial dialogue and reference to foreign or international law; 3) it is the similarity of national constitutions of various states. The functions of transnationalization of constitutionalism are highlighted, scientists also distinguish its functions: 1) management of the global market; 2) replacement of absolute sovereignty; 3) promotion of numerous dialogues, in particular between different states and their institutions, judicial bodies, etc. The criterion characteristics of global constitutionalism, namely its object component, regulatory component, organizational component, are presented. It is stated that constitutionalism is a category of conceptual nature of an exclusive interdisciplinary experimental approach, which is gaining momentum as a transnational phenomenon in a globalized space and appears to be an international legal instrument for regulating the world community. Transnationalization of constitutionalism occupies one of the key factors in the establishment of international law and order, observance and guarantee of human rights and fundamental freedoms.

Key words: globalization, constitutionalism, global constitutionalism, transnationalization of constitutionalism, integration.

Глобалізація набуває дедалі все більшого поширення у сучасному світі, де серед її процесів виведення на позадержавний рівень різноманітних правових інституцій конституціоналізм займає особливе місце та набуває усе більше обертів транснаціонального явища. Його наповнення включає верховенство права, права людини, демократію як влади народу, принцип розподілу влади в контексті пропорційності та субсидіарності тощо, які не мають кордонів і є надбанням світового прогресивного співтовариства та відіграють ключову роль у становленні міжнародно-правових стандартів.

У зв'язку із цим існує витребувана часом нагальна потреба в новітніх підходах до вивчення відповідних тенденцій подальшого поширення конституціоналізму для розвитку державотворення як такого, що породжує актуальність та необхідність вирішення даної проблематики.

Відповідний внесок у вивчення питань розвитку конституціоналізму у вітчизняній науці зробили такі вчені, як: Н.В. Агафонова, М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, О.В. Батанов, О.М. Бориславська, О.П. Васильченко, С.П. Головатий, І.І. Забокрицький, В.Б. Ковальчук, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, Є.О. Львова, І.В. Процюк, М.В. Савчин, П.Б. Стецюк, Ю.І. Турянський, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко та ін.

Тому метою і завданням статті є зосередження уваги на теоретичних підходах та правових викликах розвитку конституціоналізму як транснаціонального явища, що сприятимуть його піднесенню.

Безспірним надбанням сучасної цивілізації, зауважує О.М. Бориславська, вважається, що конституціоналізм - явище, котре уособлює певну сукупність цінностей західної цивілізації, з якою пов'язується належний рівень захищеності прав людини, свобода та демократія, гарантовані конституцією. Протягом ХХ ст. цей термін міцно укорінився як у конституційно-правовій, так і в історичній та політичній науках. Більше того, у конституційному праві це поняття стало одним із фундаментальних. Поряд із цим, констатує дослідниця, говорити про загальноприйнятту визначеність його змісту чи усталені чіткі його межі не доводиться. У цій сфері наукової думки панує різноманіття точок зору, що пояснюється різними гносеологічними та аксіологічними установками дослідників, з одного боку, а з іншого - історичними особливостями конституційного розвитку, сучасними реаліями функціонування політичної влади тієї чи іншої країни [1, с. 12].

За М.П. Орзіхом сучасний конституціоналізм передбачає безумовне визнання та реалізацію на практиці широкого переліку прав і свобод людини, пріоритет прав людини перед державними інтересами, рівноправ'я громадян. Іншим істотним елементом сучасного конституціоналізму є наявність особливих процесуальних та інституціональних механізмів захисту Конституції та забезпечення її верховенства над іншими актами, реалізація конституційних норм і захист конституційних цінностей [2, с. 14-15].

При цьому В.Л. Федоренко зводить, що категорія «конституціоналізм» є однією із найскладніших і найсуперечливіших у вітчизняному конституційному праві. На його думку, феномен цього явища є настільки унікальним для юридичної науки, що годі шукати його аналогів в інших галузях права. Відсутні у юридичній теорії та практиці такі явища, як адміністративізм, криміналізм, фінансизм чи господаривізм. Хіба що категорія «цивілістика» має таке саме складне й неоднозначне онтологічне та гносеологічне значення, як і конституціоналізм». Дотепер українські вчені не дійшли єдності у поглядах щодо сутності та змісту конституціоналізму і здебільшого під цією категорією мають на увазі всі явища конституційної теорії та практики, виявляючи між ними нові генетичні, креативні, системні й функціональні зв'язки. Але в будь-якому разі конституціоналізм передбачає системність конституційних явищ, і одним із його складників виступає система конституційного права України [3, с. 74].

Проте, оскільки глобалізація ще остаточно не знайшла свого власного конституційного порядку, підкреслює Є.О. Львова, поява феномену глобального конституціоналізму свідчить про якісно нові трансформаційні процеси в міжнародному та національному порядках. Глобалізація, що характеризується цивілізаційним порядком існування суспільства, заснованим на вільному глобальному (транскордонному) русі (циркуляції) головних економічних факторів: товарів, послуг, капіталів і осіб, відкрила перед державами не лише широкі можливості співробітництва і розвитку, а й висвітлила раніше сховані між ними глибинні суперечності й протистояння, що потребують вирішення і нового правового врегулювання [4, с. 105].

Водночас Н.С. Бондар вважає, що за всієї різноманітності підходів до визначення поняття і до характеристики основних закономірностей розвитку конституціоналізму ні у кого не повинен викликати сумнів той факт, що сама по собі категорія конституціоналізму є науково-теоретичним

і водночас нормативно-правовим відображенням найбільш важливих якісних характеристик реальних суспільних відносин із погляду досягнутого рівня свободи й організації влади в державі. Принципове значення має визнання тієї обставини, що конституціоналізм у будь-якій формі його прояви - як політико-правова (конституційна) ідеологія, юридичний світогляд, політична і правова практика і т. д. - утілює у собі показники досягнутого в суспільстві компромісу між владою і свободою, інтересами суспільства й особистості, держави і громадянина. Самі ж інститути прав і свобод людини та громадянина без перебільшення є візитною карткою сучасного конституціоналізму [5, с. 200].

Загалом М.В. Савчин зазначає, що глобалізація права і глобальне право як продукт першого не є результатом виключно запозичення концепцій та юридичних конструкцій, притаманних західній конституційній традиції. Глобальне право може стати радше продуктом міжцивілізаційного діалогу і виражатиме консенсус людства щодо загальнолюдських цінностей, забезпечених правовим захистом. За таких умов конституція забезпечуватиме легітимність формування глобального права, і в такому руслі можна говорити про універсальний/глобальний конституціоналізм. Правовими засобами цього служить парламентський і судовий конституційний контроль [6, с. 282].

На переконання Е. Танчева, розвиток глобального конституціоналізму та поява Конституції Європейського Союзу не означає зникнення національних держав і перетворення ЄС на повноцінну федерацію. Навпаки, європейський і глобальний конституціоналізм розвиватиметься за допомогою національних конституційних систем, продовжувати співіснувати з конституціями національних держав, а не замінити їх. У контексті глобального конституціоналізму національні держави, йдучи слідом за державами - членами Європейського Союзу, дійдуть згоди та далі діятимуть спільно, керуючись не лише міжнародними зобов'язаннями і правовими нормами наддержавних об'єднань, а й принципом верховенства закону, закріпленим у писаній конституції [7, с. 109].

Виходячи з конституціоналізації міжнародних норм, а саме міжнародних договорів [8, с. 90], науковці виділяють три основні ознаки транснаціоналізації конституціоналізму. Перша - це транснаціональні конституції або квазіконституційні договори. Такими є установчі договори Європейського Союзу, а також договори, що врегульовані міжнародним правом та які діють традиційно

між державами, починають набувати ознак традиційного конституціоналізму, зокрема захист прав людини, обмеження влади та навіть судовий перегляд. До них автори зараховують Світову організацію торгівлі (СОТ) з її механізмом урегулювання спорів, а також статут ООН. Наступним аспектом є поширення міжнародного права прав людини [8, с. 92-95]. Друга - транснаціональний судовий діалог та посилання на іноземне або міжнародне право [8, с. 95-97]. Третя - це схожість національних конституцій різноманітних держав, більшість із яких містять не лише традиційні положення про права людини та розподіл влади, а й інституції, відповідальні за захист конституцій, такі як конституційні суди, комісії з прав людини [8, с. 96-97].

Окрім указаних ознак транснаціоналізації конституціоналізму, науковці виділяють також її функції. Передусім указують функцію менеджменту глобального ринку, зазначаючи, що масштабування економіки на світовий ринок є однією з рушійних сил для розвитку транснаціональної юридичної співпраці і механізмів. До них вони зараховують Європейський Союз із його спільним ринком, Світову організацію торгівлі (СОТ) [8, с. 100], а також регіональні торговельні союзи, такі як NAFTA (Північноамериканська зона вільної торгівлі) [8, с. 98-100], адже саме економічний розвиток є рушійною силою для розвитку співпраці на транснаціональному рівні. Водночас не варто забувати й про інші аспекти об'єднання, такі як промоція прав людини та співпраця у сфері юстиції, свободи та безпеки. Другою функцією транснаціоналізації конституціоналізму є, на переконання вчених, заміна абсолютного суверенітету. Вони стверджують, що в сучасному світі традиційна концепція абсолютного державного суверенітету поступово втрачає свою важливість. До того ж не лише політичні суб'єкти можуть створювати конституції, а й економічна співпраця виливається у конституційні механізми [8, с. 101-102]. Третьою ж функцією виступає сприяння численним діалогам, зокрема між різними державами та їхніми інституціями, судовими органами [8, с. 102-104].

Урешті-решт, автори переходять до викликів, що постають перед розвитком транснаціонального конституціоналізму: підзвітності, дефіциту демократії та верховенства права [8, с. 112-114]. Ці виклики дещо взаємопов'язані і стосуються значною мірою непрямого представництва населення, яке зазнає впливу з боку суб'єктів влади на транснаціональному рівні. Для вирішення цих викликів науковці пропонують систему національних і між-

народних стримувань та противаг [8, с. 115-123]. Так, у рамках національних механізмів стримувань та противаг виділяють, насамперед, згоду на участь у будь-яких формах транснаціонального врядування (на прикладі Європейського Союзу), принципи субсидіарності та пропорційності, а також судову гілку влади, яка залишає за собою право переглядати рішення транснаціональних органів (по суті, у такий спосіб судові органи виконують функцію конституційної юстиції щодо актів інституцій, які не входять до національної системи органів влади [8, с. 115-119]. Стосовно транснаціональних механізмів стримувань та противаг, то їх наводять на прикладі Європейського Союзу та існування Суду справедливості Європейського Союзу, а також інших механізмів, де існує судовий орган влади, такий як Європейський суд з прав людини в системі органів Ради Європи чи Міжамериканський суд з прав людини в Організації американських держав, орган з вирішення спорів у Світовій організації торгівлі [8, с. 119-123].

Свою чергою, М. Розенфельд стверджує про два основні аспекти транснаціонального виміру конституціоналізму - інтернаціоналізацію конституційного права та конституціоналізацію міжнародного права. Стосовно інтернаціоналізації вчений виділяє два основні виміри - конвергенцію конституційних норм і цінностей серед різних держав та міграцію таких норм і цінностей у транснаціональні порядки, що охоплюють кілька національних держав та/або недержавних суб'єктів, котрі діють крізь національні кордони. Так само два виміри науковець виділяє і щодо конституціоналізації міжнародного права: норми та цінності, типові для конституційного права, дедалі більше проникають у міжнародне право, а також міжнародні правові норми, встановлені договорами, подекуди набувають конституційного виміру державами-підписантами, оскільки вони встановлюють права й обов'язки і держав - учасниць цих договорів та їхніх громадян [9, с. 178].

А.А. Шишко справедливо зазначає, що інституціоналізація міжнародних відносин викликана насамперед необхідністю організувати співробітництво держав із використанням науки та техніки у різних сферах. Глобальні технології вимагають відповідного рівня співробітництва держав, завдяки чому істотно розширилася сфера міжнародно-правового регулювання. При цьому питання, які раніше вважалися лише виключно внутрішньою справою держав, увійшли до сфери міжнародних відносин і підпали під дію міжнародно-правових норм [10, с. 3].

Здійснивши аналіз основних функцій глобального конституціоналізму, Є.О. Львова визначила його критеріальні характеристики, а саме: об'єктний складник характеристики глобального конституціоналізму проявляється у тому, що об'єктом глобальної конституційної діагностики виступають глобалізаційні процеси, у тому числі функціонування глобального управління; нормативний складник характеристики глобального конституціоналізму міститься у легалізації міжнародного права; організаційний складник глобального конституціоналізму міститься у відображенні у його ідеях демократичного способу устрою та розподілу влади з подальшою інституціоналізацією у вигляді органів влади, у чому також проявляється установча функція глобального управління [11, с. 264].

Як бачимо, сьогоденний світ стає дедалі глобалізованішим і як процес інтеграції глобалізація впливає на будь-який аспект людського життя - від економічного, культурного та політичного до соціального, останні показники вказують на зростання глобалізації в майбутньому [12, с. 621]. За таких обставин, констатує І.І. Забокрицький, навіть традиційні державні явища й інститути мають тенденцію виникати на міжнародному або транснаціональному рівні. Традиційний погляд на конституційне право і проблеми громадянського суспільства ґрунтуються на національній точці зору, проте щораз більше досліджень присвячують вивченню ролі та впливу міжнародного права і глобалізації на сучасне розуміння конституціоналізму [13, с. 217].

Таким чином, конституціоналізм, що заснований на західній цивілізаційній та правовій традиції доктрини обмеження влади конституційними засобами, є категорією концептуального характеру виключного міждисциплінарного експериментального підходу, котрий обіймає все більший простір як транснаціональне явище у глобалізованому світі та постає міжнародно-правовим інструментом регулювання світової спільноти. Отже, транснаціоналізація конституціоналізму - один із ключових факторів в утвердженні міжнародного правопорядку, дотриманні та гарантуванні прав людини й основоположних свобод на основі конституційних цінностей.

Література

1. Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз : монографія. Харків : Право, 2018. 384 с.

2. Орзіх М.П. Проблеми сучасної конституціоналістики. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 272 с.
3. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник. Київ, 2006. 256 с.
4. Львова Є.О. Теоретико-методологічні засади формування сучасної доктрини «глобального конституціоналізму». *Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики*. 2011. Вип. 2. С. 103-106.
5. Бондарь Н.С. Права человека в теории и практике российского конституционализма. *Российский конституционализм: проблемы и решения*. Москва, 1999. 248 с.
6. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції : монографія. Ужгород : Ліра, 2009. 372 с.
7. Танчев Е. Верховенство конституции в контексте конституционного плюрализма. *Сравнительное конституционное право*. 2005. № 4. С. 104-113.
8. Yeh, Jiunn-Rong and Chang, Wen-Chen, The Emergence of Transnational Constitutionalism: Its Features, Challenges and Solutions (September 1, 2008). *Penn State International Law Review*. 2008. Vol. 27. № 1. URL: <https://ssrn.com/abstract=1636163> (retrieved: 18.05.2022).
9. Rosenfeld, M. (2014). Is Global Constitutionalism Meaningful or Desirable? *European Journal of International Law*. Vol. 25. Issue 1. P. 177-199. DOI: <https://doi.org/10.1093/ejil/cht083> (retrieved: 18.05.2022).
10. Научно-технический прогресс и актуальные вопросы международного права : монография / Н.Н. Ульянова, А.А. Шишко, Е.Т. Рунько и др. Киев : Наук. думка, 1990. 212 с.
11. Lvova Ye.O. The role of global constitutionalism in safeguarding human rights. *Prava a sloboda celoveka a obscana: Mechanismus ich implementacie a ochrany roznych oblastiach prava*. Zbornik prispevkov z megnarodnej vedeckej konferencie, Paneuropska vysoka skola, Bratislava, 19-20 septembra 2014. P. 263-265.
12. Usman Riaz Mir, Syeda Mahnaz Hassan, Mubashir Majeed Qadri, (2014). Understanding Globalization and its Future: An Analysis. *Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS)*. 34. № 2. P. 621.
13. Забокрицький І.І. Транснаціоналізація сучасного конституціоналізму: теоретико-правовий вимір : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 ; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2021. 463 с.

Магновський І. Й.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права
Одеського державного університету
внутрішніх справ